

Direcții de evoluție urbană în istoria orașului Satu Mare

Diana Iegar
Sárándi Tamás
Szócs Péter Levente

Lucrările de pregătire a noului plan urbanistic general al municipiului Satu Mare, preconizat a fi finalizat în anul 2011, au inclus și întocmirea unui studiu privind evoluția istorică al orașului. A fost solicitată în mod special tratarea problemelor privind dezvoltarea funcțiilor și a morfologiei urbane, demers care a inițiat discutarea unor procese istorice mai puțin evidențiate în istoriografia locală de până acum. De asemenea, această lucrare a permis și o însumare actualizată a izvoarelor istorice și a cunoștințelor privind trecutul municipiului Satu Mare. Colectivul de autori a considerat utilă redarea în această formă a principalelor concluzii și rezultate din studiul istoric. Pentru specialiști, lucrarea poate să constituie un punct de pornire al diverselor direcții de cercetare, iar pentru amatorii istoriei locale, acest tablou istoric facilitează înțelegerea trecutului așezării de azi și permite o interpretare mai ușoară a realităților urbanistice din prezent.

Evoluția tramei stradale și a funcțiilor urbane în evul mediu

În evul mediu, pe teritoriul actualului oraș Satu Mare existau două așezări umane, despărțite de cursul râului Someș: Satu Mare și Mintiu.¹ Primele informații scrise privind această regiune indică Satu Mare drept centrul comitatului regal cu același nume, funcționând în jurul unui castru fortificat: cetatea Satu Mare. Mintiul apare în documente la începutul secolului al XIII-lea, ca o așezare de coloniști germani, aduși în aceste zone, potrivit tradiției locale, de regina de aceeași etnie, Gisela, soția regelui Ștefan I al Ungariei. Dacă perioada de colonizare este corectă, atunci Mintiul exista cu mult înainte de prima sa atestare documentară, încă la începutul secolului al XI-lea. Istoria celor două orașe despărțite de Someș este similară în multe privințe. Totuși, în lipsa unei fortificații proprii, Mintiul nu a avut niciodată importanța strategică și militară a Sătmarului.² Cele două orașe au avut statut diferit și din punct de vedere al administrației ecleziastice. Satu Mare joacă rolul unui centru de arhidiaconat, mărginit la nord de Vásárosnamény (Ungaria) și la sud de Andrid. Mintiul, în schimb, aparține arhidiaconatului de Ugocea. Inițial, ambele arhidiaconate se află sub jurisdicția Episcopiei Transilvaniei. În secolul al XIII-lea însă, dijele arhidiaconatului de Ugocea sunt donate temporar episcopiei de Eger, pentru ca în 1288 să revină în administrația episcopiei de Alba Iulia, unde vor rămâne pe tot parcursul evului mediu³.

Primul privilegiu cunoscut este acordat orașului Mintiu de către regele Andrei al II-lea, în anul 1230. Pentru Satu Mare, s-a emis un privilegiu similar la un interval destul de scurt, în anul 1264. Din punct de vedere al obligațiilor, orașele sunt datoare să trimită cinci oameni înarmați în oastea regelui, să plătească decima în valoare de 12 denari, să asigure două mese regelui și însoțitorilor săi, dacă aceștia ar poposi vreodată în oraș. Drepturile acordate în schimb celor două orașe sunt relativ extinse: acestea sunt extrase, din punct de vedere administrativ și juridic, de sub autoritatea comitelui de cetate și puse direct sub autoritatea regelui sau a vistierului regal. În același timp, locuitorii au posibilitatea să-și aleagă judele și preotul, beneficiind și de un vad scutit de vamă pe râul Someș. Nu în ultimul

1 Maksai Ferenc, *A középkori Szatmár vármegye (Istoria comitatului medieval Satu Mare)*, Budapest, 1940, p. 67 (în continuare Maksai: Szatmár vármegye). Înaintea unificării din 1712, orașul numit în izvoarele scrise „Szatmárnémeti” se referă la Mintiu. Satu Mare era menționat sub numele de Sătmar, similar comitatului. Variația denumirii crează deseori confuzii în scrierile de istorie locală.

2 Maksai, *Szatmár vármegye*, p. 69.

3 Vezi pe larg: Kristó Gyula, *A vármegyék kialakulása Magyarországon (Formarea comitatelor în Ungaria)*, Budapest, 1988.

rând, regele donează orașelor un lot de pământ de mari dimensiuni, situat în vecinătatea celor două așezări.⁴

În anul 1411, are loc o schimbare importantă în statutul celor două orașe care beneficiau până atunci de un grad ridicat de autonomie: acestea sunt donate de regele Sigismund de Luxemburg despotului sârb Gheorghe Brankovics. Cu alte cuvinte, orașele se vor afla, până în anul 1452, când moșiile despotului sunt confiscate de rege, într-o poziție inferioară față de cea a secolelor XIII-XIV. În cea de a doua jumătate a secolului al XV-lea, orașele fac parte din domeniul regal.

După bătălia de la Mohács (1526) și destrămarea Ungariei medievale, zona Satu Mare devine o regiune de frontieră, oscilând mereu între Ungaria regală și Principatul Transilvaniei. Din acest motiv, orașele Satu Mare și Mintiu au un statut neclar, marcat de dese schimbări de proprietate între diverse familii nobiliare, princiare sau regale. Nu se mai cunoaște cu precizie nivelul la care funcționau privilegiile dobândite în trecut de cele două orașe, în primul rând din lipsa surselor scrise, dar probabil statutul lor este mult inferior celui din perioada medievală. Din cauza poziționării sale la frontiera dintre două entități statale, cetatea capătă un rol strategic important, dar transformă în același timp zona într-un teatru de luptă între armatele transilvănene și cele imperiale. Mai ales după formarea vilaietului de la Oradea, aceeași fortificație și satele din jur devin o țintă a armatelor turcești.

După o oscilație de mai bine de un secol, în anul 1660, zona Satu Mare, cu cele două orașe și cetatea revin definitiv în proprietatea Habsburgilor. Importanța strategică a fortificației este întrevăzută de împărații Habsburgi, Satu Mare devenind prima cetate din zonă dotată cu o garnizoană imperială. De asemenea, trupele germane cantonate aici constituie unul dintre cele mai importante efective armate din cetățile Habsburgice ale regiunii. Numeroasa garnizoană care staționa la Satu Mare a pus, de-a lungul timpului, numeroase probleme populației civile din cele două orașe, care se confrunta deseori cu abuzuri și jafuri ale ostașilor. În timpul răscoalei lui Rákóczi, care a avut centrul de greutate în zona nord-estică a Ungariei, și orașele, și cetatea sunt afectate. Punctul culminant este distrugerea cetății în primul deceniu al secolului al XVIII-lea și incendierea totală a celor două orașe. Odată cu dispariția cetății, dispare și rolul militar și strategic al zonei, iar accentul este pus din nou pe dezvoltarea urbană a celor două orașe, Satu Mare și Mintiu.

Din punct de vedere ecleziasc, structura zonei se schimbă radical în secolul al XVI-lea. Protestantismul este acceptat de marea majoritate a populației din cele două orașe. În paralel cu aceste transformări confesionale, se schimbă statutul administrației ecleziascice. După formarea Principatului Transilvaniei, episcopia romano-catolică de Alba Iulia își pierde jurisdicția în zona Sătmăruului, fiind înlocuită treptat de episcopia de Eger.⁵ După ce Oradea este ocupată de turci, populația de rit oriental care locuia aici se stabilește masiv la Mintiu. La începutul secolului al XVIII-lea, astfel, se formează la Mintiu o importantă comunitate greco-catolică, aparținând de episcopia de la Munkács.⁶ Ca un alt element important al încercării de recatolicizare a zonei, putem menționa instalarea iezuiților în biserica cea mai importantă a orașului, cea a cetății, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.⁷

Factorul determinant în evoluția medievală al orașelor Satu Mare și Mintiu l-a constituit vadul (mai târziu podul) peste râul Someș. Cele două orașe gemene erau situate de-

4 Németh Péter, *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejétől* (Așezările comitatului medieval Satu Mare până la începutul secolului al XV-lea), Nyíregyháza, 2008, p. 281 (în continuare, Németh, *A középkori Szatmár*).

5 Németh, *A középkori Szatmár*, p. 282.

6 Vezi pe larg: Blanka Sidonia Gorun, *Două privilegii imperiale din secolul al XVII-lea, referitoare la „grecii” din Satu Mare*, în Satu Mare. Studii și Comunicări, 2000-2004, p. 39-44.

7 Bagossy Bertalan: *Szatmár-Németi története* (Istoria orașului Satu Mare), în Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár-Németi Sz. Kir. város, sub red. Borovszky Samu, Budapest, [f.a.], p. 246 (în continuare Bagossy, *Szatmár-Németi*).

a lungul unui braț al Someșului, astăzi desecat, axa transversală fiind determinată de drumul care traversa râul. Situată în această zonă, precum și dezvoltarea lor a fost influențată și de prezența cetății Satu Mare, sediul comitatului regal. Deși localizarea acestui obiectiv este incertă, rolul său administrativ și militar a încurajat dezvoltarea urbană în așezările apropiate.

Evoluția structurii celor două așezări în secolele XI-XV poate fi reconstituită doar pe baza reprezentărilor din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, cele mai vechi păstrate despre oraș⁸. Pe aceste hărți se pot identifica nucleele medievale ale celor două orașe, situate în jurul celor două biserici parohiale. Astfel, orașul medieval Satu Mare s-a format de-a lungul unei străzi lărgite la mijloc și formând astfel o piață, ușor curbată, urmând traiectoria brațului râului. Pe harta din anii 1560,⁹ în centrul pieței este reprezentată biserica parohială a orașului, o biserică gotică, deja ruinată la acea dată (vezi planșa nr. 1). Coroborând reprezentările cartografice vechi cu trama stradală actuală și cu informațiile arheologice, strada principală a orașului medieval Satu Mare poate fi identificată cu strada Mihai Viteazu, biserica parohială medievală fiind situată pe locul bisericii calviniste „cu lanțuri”. Similar, centrul orașului Mintiu este situat în jurul bisericii calviniste „Mintiu”, harta din anii 1560 arătând aici o altă biserică gotică ruinată. Mintiu medieval s-a dezvoltat de-a lungul a două străzi aproximativ paralele și ușor curbate, identificabile cu străzile L. Rebreanu și Unirii. Alături de cele două biserici parohiale, construite din piatră în stil gotic, a mai existat pe teritoriul orașului Mintiu o mănăstire dominicană, având biserică tot din piatră, iar la marginea nordică a orașului Satu Mare un castel regal cu patru turnuri.

Datorită asediilor succesive și ocupațiilor militare, clădirile orașelor au fost devastate în mod repetat. Astfel, zestrea medievală a orașelor Satu Mare și Mintiu a fost distrusă în întregime în intervalul 1560-1711. Perioada instabilă de războaie a determinat și calitatea și aspectul construcțiilor. Potrivit descrierilor și stampelor de epocă, toate construcțiile, inclusiv bisericile, realizate în această perioadă de cca. 150 de ani, au fost realizate din lemn sau chirpic.¹⁰

*Cetatea Sătmărilor*¹¹

Tradiția și istoriografia leagă de istoria Sătmărilor trei fortificații succesive. Cronologic, prima despre care avem cunoștință din sursele scrise funcționa în perioada secolelor XI-XIII și servea drept reședință a comitatului Satu Mare. Însă amplasarea ei exactă nu se cunoaște și nu există nici un izvor arheologic care să fie de folos în localizarea acesteia. Aproape sigur însă, cetatea nu era situată pe teritoriul actual al orașului, deoarece nici urmele sale, nici material arheologic într-o cantitate suficientă datând din această perioadă nu au fost descoperite în zonă.¹²

8 Livia Bacăru, *Stampe medievale reprezentând cetatea Satu Mare aflate în colecțiile Bibliotecii Academiei*, în Satu Mare. Studii și Comunicări, 1975, p. 77-86 (în continuare Bacăru, *Stampe medievale*).

9 Harta atribuită lui Natale Angelini, v. mai jos nota nr. 15.

10 Burai Adalbert, *Dezvoltarea orașului medieval Satu Mare*, în Satu Mare. Studii și comunicări, 1980, p. 143-160 (în continuare: Burai, *Orașul Satu Mare*).

11 Această parte a studiului este varianta tradusă și revizuită a referatului prezentat la Adunarea Societății Castrum Bene la Salgótarján-Salgóbánya, Ungaria, în 27-29 mai 2005: Szöcs Péter Levente, *Szatmár kora-újkori erődje* (Cetatea premodernă al Sătmărilor), în Castrum, III (2006/1), p. 81-89.

12 Referitor la centrul administrativ, vezi Németh Péter, *Szatmár vára* (Cetatea orașului Satu Mare), în: Thesaurus solemnus. Balogh István köszöntése, Debrecen - Nyíregyháza, 2002, p. 43-49.

Cea de a doua fortificație,¹³ datând din jurul anului 1460, a fost *castellum*-ul regal construit de Matia Corvin, menționat de Antal Szirmay în monografia județului¹⁴. Poate că acest castel este vizibil la est de oraș, pe harta lui Natale Angelini¹⁵, care reprezintă grafic asediul Sătmarului din 1565 (vezi planșa nr. 1). Pe acest document se observă o construcție cu plan rectangular, cu proeminențe care dau impresia de turnuri, situată în locul de întâlnire a celor două brațe ale Someșului în urmă cu o sută de ani, înaintea lucrărilor de canalizare. Această structură arhitecturală este aproape identică ca mărime cu biserica parohială gotică de pe aceeași hartă. Despre funcția, locul și soarta clădirii nu există deocamdată alte izvoare.¹⁶

Dacă luăm în considerare fortificațiile realizate în grabă, după bătălia de la Mohács, cea de a treia cetate a Sătmarului era situată în extrema estică a șirului de fortificații care formau sistemul de apărare al Regatului Ungariei împotriva turcilor. Statutul cetății Sătmarului era unul special, deoarece nu era doar o fortificație de graniță împotriva turcilor, ci și o cetate limitrofă între Regatul Ungariei și Principatul Transilvaniei. Lucrările de construcție au debutat la mijlocul secolului al XVI-lea, având drept rezultat ridicarea unei cetăți cu cinci bastioane cu ureche, cu planimetrie rectangulară, în sistem italian. Pe parcursul existenței sale, până în primul deceniu al secolului al XVIII-lea, a avut mai ales funcția de cetate regală, dar între timp, pe perioade mai lungi sau mai scurte, se afla și sub stăpânirea principatului Transilvaniei. Importanța ei strategică a fost sporită de avansul teritorial al turcilor și ruperea Ungariei în trei părți. Din acest motiv, odată cu dispariția pericolului otoman, scade și importanța cetății Sătmarului, care este demolată odată cu celelalte fortificații similare, cu excepția celor mai importante (amintim doar exemplele mai apropiate: Arad, Oradea, Alba Iulia).

Locul cetății construite pe parcursul secolului al XVI-lea nu mai este astăzi vizibil. Astfel, poziționarea ei exactă pe o hartă contemporană rămâne o problemă deschisă a istoriei locale. Cercetarea arheologică a cetății este restricționată de construcțiile actuale, iar în momentul de față trebuie să se limiteze la confirmarea izvoarelor scrise și iconografice, disponibile într-un număr mai mare. Această situație indică totodată și limitele cercetării de istorie locală, deoarece dintre izvoarele scrise referitoare la istoria cetății nu se păstrează mai

13 Apare și o așa-zisă cetate a Sătmarului, construită din piatră în vremea lui Ladislau al IV-lea Cumanul. Vezi de ex. Bura László, *Szatmárnémeti kialakulása és fejlődése (Formarea și dezvoltarea orașului Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 2002, p. 16 (în continuare Bura, *Szatmárnémeti*). Datarea este greșită la Bagossy, *Szatmárnémeti*, p. 168. De fapt, documentul nedatat al lui Ladislau al IV-lea Cumanul nu se referă la Sătmar, ci reprezintă scutirea de plata vămii pentru transportul materialelor de construcții pe Someș pentru o cetate dintr-o altă localitate, aparținând familiei Kállay; vezi Magyar Országos Levéltár, Budapest, Diplomatikai Levéltár (DL) (Arhiva de stat al Ungariei, Arhiva diplomatică), 56472. Regesta documentului publicată în: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke (Indexul critic al documentelor arpadiene 1272-1290)*, II, 2-3. (1272-1290), coord. Szentpétery Imre, Borsa Iván, Budapest, 1961, nr. 3572 (datat în jurul anului 1290).

14 Szirmay Antal, *Szathmár vármegye fekvése, története és polgári eseményei (Situația geografică, istoria și prezentarea comitatului Satu Mare)*, I, Buda, 1809, §171, p. 154. (în continuare Szirmay, *Szathmár vármegye*). În 1470, castelanii cetății erau *Dominic de Charnauada*, *Ladislau Magnus* și *Simion Byzo*. Vezi și: Csánky Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (Istoria geografică a Ungariei în timpul Huniazilor)*, I, Budapest, 1890, p. 467, precum și: *A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (Baza de date a izvoarelor Ungariei medievale)*, CD-ROM, Budapest, Arcanum, 2003.

15 În istoriografie sunt cunoscuți doi frați constructori-cartografi sub numele de Angielini, numele lor fiind confundate deseori în istoriografie; vezi Pálffy Géza, *Egy XVI. századi térképtörténeti rejtélyünkről: Az Angielini várépítész-testvérek a horvát-szlavón és magyarországi végeken az 1560-1570-es években (Despre un mister cartografic din secolul al XVI-lea. Activitatea fraților Angielini, constructori de cetăți în Croația, Slavonia și Ungaria)*, în *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, coord. Hausner Gábor, Budapest, 2005, p. 479-491. (în continuare Pálffy, *Az Angielini várépítész-testvérek*).

16 Leone Andrea Maggiorotti descrie cetatea medievală a Sătmarului ca o construcție pentagonală cu turnulețe pe colțuri, dar nu se referă la izvoare care ar putea să fie verificate; vezi L. A. Maggiorotti, *Gli architetti militari italiani in Transilvania nei secoli XIV a XVII*, în *Bolletino dell' Istituto Storico e de Cultura dell' Arma del Genio*, I (1935); citează Adalbert Burai, *Despre cetatea de tip italian din Satu Mare*, în *Satu Mare, Studii și comunicări*, I (1969), p. 126 (în continuare Burai, *Cetatea Satu Mare*).

nimic în colecțiile locale. Documente le relevante se află la arhivele din Viena, Budapesta, Cluj-Napoca și Nyíregyháza, iar imaginile se află în colecțiile din Viena, Dresda, Karlsruhe și Stockholm. Interesul privind trecutul local ne obligă totuși ca, măcar la nivelul unui repertoriu, în speranța unei viitoare monografii a cetății, să colectăm izvoarele referitoare la Satu Mare disponibile la ora actuală. Ultimele cercetări au adus noi rezultate cu privire la perioada antecedentă cetății, la amplasamentul și circumstanțele construirii sale, astfel încât trecerea lor în revistă devine un demers util.

Szirmay Antal, documentându-se din Cronica lui Istvánffy, menționează că Bánffy Boldizsár, fiind în partida împăratului Ferdinand, a împrejmuit biserica orașului cu șanțuri și valuri în anul 1535, pentru a putea păstra controlul asupra Sătmărilor și a Mintiului recent ocupat. Construirea fortificațiilor i-a obligat apoi pe oamenii lui Szapolyai să ducă „lupte sângeroase”¹⁷ pentru recucerirea celor două orașe. Referindu-se la același izvor, Szirmay relatează că în 1543, după ce frații Báthori din Șimleu: Andrei, Christofor și Ștefan, obțin de la Ferdinand ca donație Sătmărul și Mintiul împreună cu domeniile aparținătoare, construiesc din lemn și pământ („*ex materia et argila*”)¹⁸ o cetate pe insula Someșului. Alte izvoare privind aceste două fortificații nu există, dar ele nu pot fi ignorate total, cu atât mai mult cu cât lipsesc informațiile mai concrete, iar evenimente militare din perioadă confirmă posibilitatea unor lucrări de fortificare, întâlnite și la alte obiective.

Există totuși două aspecte sigure privind începuturile cetății Sătmărilor. Nu demult a fost publicat raportul din 7 iunie 1564 a lui Cesare Baldigara (unul dintre cunoscuții frați italieni, ingineri militari care au activat în Ungaria), adresat către Consiliul de Război Imperial din Viena,¹⁹ conținând descrierea cadrului geografic al Sătmărilor și propunând trei variante posibile de amplasare și fortificare a cetății. Alături de raportul scris, s-au realizat mai târziu și trei planuri, publicate împreună cu raportul.²⁰ Documentul în limba italiană face cunoscute date încă inedite din mai multe puncte de vedere, cel mai important aspect rămânând însă descrierea realităților locale din acele vremuri. Cesare Baldigara vede punctul strategic de apărare la despărțirea brațelor Someșului și consideră fortificarea acestei locații imperios necesară, pentru că astfel se putea evita devierea râului și desecarea unuia dintre brațele sale. Conform variantei de fortificare celei mai ambițioase, cetatea avea 10 bastioane italiene și împrejmuirea toată suprafața insulei, cu o citadelă în colțul de întâlnire a brațelor, prevăzută cu patru bastioane. O rezolvare intermediară ar fi fost împrejmuirea insulei cu nouă bastioane, fără citadelă, iar metoda cea mai simplă o constituia o fortificație cu cinci bastioane situate la despărțirea brațelor Someșului, în punctul strategic mai sus amintit. Mai târziu, după cum se va vedea, s-a optat pentru construirea variantei celei mai simple: o cetate prevăzută cu cinci bastioane.

Al doilea element cert privind începuturile cetății este harta lui Angelini, amintită deja, privind asediul Sătmărilor din anul 1565 (vezi planșa nr. 1). Desenul a fost realizat probabil la puțin timp după 1565, deoarece autorul se afla în acea perioadă în tabăra generalului Lazarus von Schwendi.²¹ Reprezentarea grafică a asediului conține deja cetatea cu cinci bastioane, care în 1564 exista doar sub formă de plan. Se pot observa încă străzile celor două orașe, cu bisericile gotice, cu ruinele unei alte biserici din Mintiu (este posibil să fie vorba despre claustrul dominican), iar în Sătmăru, la întâlnirea celor două brațe ale Someșului, planul unui edificiu cu turnuri rotunde la colțuri (poate *castellum*-ul din secolul al XV-lea).

17 Szirmay, *Szathmár vármegye*, p. 155.

18 *Ibidem*.

19 Domokos György, *Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon* (Ottavio Baldigara. Un constructor de cetate italiană în Ungaria), Budapest, 2000, p. 91-92 (în continuare Domokos, *Ottavio Baldigara*).

20 Domokos, *Ottavio Baldigara*, planșele nr. 13, 14, și 15. Despre interpretarea și contextul documentelor vezi și p. 82.

21 Pálffy, *Az Angelini várépítész-testvérek*.

Astfel, cunoscând succesiunea evenimentelor militare, se poate determina aproape cu exactitate perioada construcției cetății și procesul lucrărilor de fortificare.²² Pe parcursul anului 1559, căpitanul Melchior Balassa a trecut de partea împăratului Ferdinand și i-a predat acestuia cetatea Sătmăruului. În schimb, a obținut în 1560 ca donație Sătmăruul, Mintiul și Baia Mare. Partida transilvăneană a încercat în repetate rânduri să recupereze cetatea. Astfel, în 1562 a avut loc și un asediu cu ajutor militar turcesc, care însă a eșuat. În 3 septembrie 1564, Ștefan Báthori de Șimleu a reușit să ocupe cetatea pentru o scurtă perioadă de timp. În acea vreme, acesta ocupa funcția de căpitan al Oradiei, dar motivațiile sale pentru recuperarea cetății erau de natură strict personală. După ce Maximilian a ocupat tronul imperial, acesta l-a numit în fruntea cetății pe cavalerul Lazarus von Schwendi, care recuperează în februarie 1565 toate cetățile ajunse pe mâinile transilvănenilor. Ștefan Báthori evacuează cetatea și îi dă foc. Mobilizând iobagii din comitatele învecinate, Schwendi o reconstruiește în forță după planurile lui Cesare Baldigara și îl lasă în cetate pe Erasmus Mager, în calitate de căpitan, aflat în fruntea unei garnizoane germane destul de însemnate. Cronica lui Istvánffy amintește că trupele lui Ioan Sigismund au atacat cetatea chiar și în timpul construcției, dar atacul a fost respins de către garnizoană. Probabil că acest atac apare în imaginea redată de Angelini în 1565, care înfățișează cetatea cu cinci bastioane, deja ridicată.

Conform proiectului elaborat în 1564, cetatea ar fi fost realizată din pământ și lemn, aceasta explicând și timpul relativ scurt de finalizare a lucrărilor de construcție. Informațiile de care beneficiem la ora actuală în ceea ce privește cetatea și construcția sa au fost colectate în urmă cu aproape un secol. În forma cea mai completă, ele au fost prelucrate de Bagossy Bertalan (1907), de Ferenc Fodor (1956), sau de Burai Adalbert (1969 și 1980).²³ Rezultatele lor - după cum s-a demonstrat mai sus - pot fi completate doar în ceea ce privește antecedentele, perioada exactă a construirii și informațiile privind persoana constructorului cetății. În 1571, Cesare Baldigara va fi schimbat de Paolo Cattaneo la conducerea lucrărilor de construcție a cetății. Fratele lui Cesare, Ottavio Baldigara, inspectează mai târziu, de mai multe ori, în calitate de expert, desfășurarea lucrărilor de construcție.²⁴ Consiliul de Război din Viena constata în 1577 că cetatea Sătmăruului este cel mai eficient sistem de fortificație din partea estică a Ungariei (vezi planșa nr. 2). Pentru lucrările de întreținere și eventuale extinderi care vizau subzidirea, întărirea pereților cu piatră și mărirea cazematelor de sub bastioane, aceeași autoritate vede necesară alocarea sumei anuale de 4000 de forinți, timp de șase ani. Totodată, decide că magazia de arme a cetății va trebui ridicată utilizându-se munca iobagilor, în contul robotei.²⁵ În 1603, la ordinul lui Basta, Cesare Porta realizează modificări mai însemnate ale sistemului de fortificație. În 1604 trupele lui Bocskai Ștefan, și apoi în 1645 trupele lui Gheorge Rákóczi I, ambii principii ai Transilvaniei, asediază și cuceresc cetatea Sătmăruului. Trupele otomane care atacă fortificația în 1660 și în 1663 nu vor avea însă același succes.

Francisc Rákóczi al II-lea începe asediul cetății în luna octombrie a anului 1703, dar, după cum reiese din memoriile sale, nu a reușit să o înconjoare, din cauza armatei sale

22 Sursa principală pentru istoria acestor evenimente sunt lucrările istorice ale lui Verancsics Antal și Istvánffy Miklós. Folosind aceste surse, evenimentele sunt redată în ordine cronologică de Szirmay, *Szatmár vármegye*, 155-158, iar apoi preluate de Bagossy, *Szatmár-Németi*, p. 181-187. Mai jos vor fi utilizate rezultatele acestor lucrări, evident cu un criticism convenit.

23 Bagossy, *Szatmár-Németi*. 180-230; Fodor Ferenc, *Szatmárvár. Egy török- és kuruckori végvár életrajza (Cetatea Satu Mare. Istoria unei cetăți din perioada turcilor și curușilor)*, în *Hadtörténelmi Közlemények*, s.n. III (1956), nr. 3-4, p. 63-116 (în continuare Fodor, *Szatmárvár*); Burai, *Cetatea Satu Mare*, p. 125-146 și Burai, *Orașul Satu Mare*, p. 143-160.

24 În decembrie 1572 și în iulie 1573, iar după o pauză mai lungă în iulie 1581 și în iarna anului 1582-83; vezi Domokos, *Ottavio Baldigara*, p. 54-55.

25 Geöcze I., *Hadi tanácskozások az 1577. évben (Dezbateri militare din anul 1577)*, în *Hadtörténelmi közlemények* (1894); citează Burai, *Cetatea Satu Mare*, nota nr. 134, p. 31.

prost echipate și indisciplinate. Garnizoana cetății relativ bine echipată, a reușit să organizeze fără nici impediment expediții de aprovizionare în afara cetății. În final, extinderea răscoalei și creșterea eficienței asediului au dus la izolarea garnizoanei și cedarea cetății în mâinile curuților la data de 1 ianuarie 1705.

Principele a dispus demolarea cetății, pe de o parte din cauza stării sale accentuate de degradare, dar mai ales pentru că nu vedea posibilitatea modernizării acesteia. În opinia sa, spațiul avut la dispoziție era insuficient. Planul său consta în renunțarea la investiții masive care vizau cetatea Sătmarului și celelalte cetăți deteriorate și realizarea, în schimb, a unei singure fortificații moderne și puternice la Ecsed.²⁶ Lucrările de demolare a cetății au căzut în sarcina locuitorilor din Sătmar și Mintiu, și au fost executate parțial în contul robotei. În 1710, se pune din nou problema fortificării, iar în 1711, conform tradiției, va fi semnată, într-un depozit de alimente al cetății rămas intact, pacea care pune capăt răscoalei lui Rákóczi. Locul cetății va fi ocupat treptat de casele din oraș, însă urmele șanțurilor de apărare erau încă vizibile în anul 1907.²⁷

Cele mai reprezentative izvoare referitoare la fortificație rămân în continuare reprezentările grafice. Făcând abstracție de gravurile destul de schematice despre oraș²⁸, merită totuși să analizăm mai bine două reprezentări considerate autentice în ceea ce privește aspectul celor două orașe și al cetății. Ambele însă, din păcate, datează din cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, aproape cu un secol mai târziu decât harta lui Angielini. Una dintre ridicările militare realizate de Lucas Georg Ssicha în 1666 reprezintă planul cetății Sătmarului, cadrul natural al zonei înconjurătoare și brațele Someșului²⁹. Planul este completat și cu perspective dinspre nord și dinspre sud. Legat de cetate, se poate observa o extindere considerabilă, fortificația fiind completată cu cinci raveline și cu fortărețele de la capul podurilor, poate operele lui Cesare Porta din 1603.

Cealaltă reprezentare autentică din punct de vedere al fortificației a apărut la Viena în 1670, în opera lui Gualdo Priorato, „Historia di Leopoldo Cesare”. Stampa³⁰ care prezintă cetatea și cele două orașe autentifică și întregește desenul lui Ssicha (vezi planșa nr. 2). Pe lângă cetate și străzile orașului, în cadrul cărora se pot distinge detalii ale aspectului caselor, reprezentarea este una dintre izvoarele cele mai valoroase ale topografiei orașului medieval și premodern, reprezentând și punctul de pornire al localizării cetății.

Proiectând planul lui Priorato pe rețeaua actuală a străzilor, se poate stabili locul cetății cu o exactitate oarecare³¹. Un reper important pentru o localizare mai precisă este limita loturilor de teren, cuprinsă pe planurile cadastrale. Locuitorii orașului au primit permisiunea de a construi pe locul cetății din 1723, iar pe locul șanțurilor în anul 1780³². Pe harta cadastrală a orașului Satu Mare din 1893 sunt vizibile încă șanțuri înguste care marcau locul fostelor șanțuri de apărare ale cetății. Folosindu-se de acest reper, Burai Adalbert a desenat cu o precizie aproape exactă locul cetății pe harta orașului³³ (vezi planșele nr. 6 și 7).

---

26 II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. A magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig (Amintirile lui Francisc Rakoczi al II-lea. Despre conflictul militar din Ungaria de la 1703 până la sfârșitul acestuia), trad. Vas István, ed. Kovács Ilona, Budapest, 2004.

27 Bagossy, *Szatmár-Németi*, p. 165.

28 Lista și interpretarea acestor izvoare iconografice la Fodor, *Szatmárvár*, p. 112-113, Burai, *Cetatea Satu Mare*, precum și Bacăru, *Stampe medievale*, p. 77-86.

29 Kisari Balla György, *Karlsruhei térképek a török háborúk korából (Hărți din perioada războaielor otomane păstrate la Karlsruhe)*, Budapest, 2000, harta nr. 224. Această hartă o folosește și o publică atât Fodor, *Szatmárvár*, fig. 113, 4, precum și Burai, *Cetatea Satu Mare*, p. 137 și 145, nota nr. 40, planșa XXXVIII/1.

30 Fodor, *Szatmárvár*, p. 113; Burai, *Cetatea Satu Mare*, p. 138, p. 145, nota nr. 43, p. 146 nota 44, planșele XXXIX/2 și XL/1. O replică a stampei se află în colecția Muzeului Județean Satu Mare, nr. inv. 30592.

31 Fodor, *Szatmárvár*, p. 74, fig. 2.

32 Afirmă Bagossy, folosind protocoalele orașului, *Szatmár-Németi*, p. 164.

33 Burai, *Cetatea Satu Mare*, p. 142, fig. 6. După apariția articolului, în anii 1980, planimetria orașului s-a modificat semnificativ în zona de nord și vest a cetății, prin schimbarea rețelei stradale istorice și demolarea

Din păcate, verificarea arheologică a amplasamentului nu s-a realizat încă, cu toate că, în partea nordică și estică a cetății, în anii 1980 clădirile au fost demolate și au început construcții de mare anvergură. Materialul și complexe arheologice ieșite la iveală nu au fost documentate, acesta fiind pierdute pentru totdeauna. Doar în 1990-1991 s-au fotografiat urmele cetății, descoperite cu ocazia realizării fundației unei clădiri situate la capul Podului Golescu.

Evoluția urbană în secolele XVIII și XIX

Unul dintre cei mai importanți determinanți ai dezvoltării ulterioare a celor două orașe este unirea lor (sub denumirea de Satu Mare, Szatmárnémeti) și dobândirea, în același timp, a titlului de „oraș liber regal”. Decizia în acest sens este luată de Consiliul Orășenesc în anul 1712 și aprobată de Dietă trei ani mai târziu. Regele Carol al VI-lea emite privilegiul în anul 1721. Noul statut oferea orașului un grad înalt de autonomie, dreptul de a se dezvolta în sensul dorit din punct de vedere economic, social, religios etc.³⁴

În perioada medievală, după secolul al XIII-lea, nu exista un centru stabil al comitatului Satu Mare. Stăpânirea austriacă a impus însă, în secolul al XVIII-lea, construirea de sedii de instituții pentru fiecare comitat în parte, determinând astfel nominalizarea centrelor de comitat. În acea perioadă, potenții locali erau conții din familia Károlyi. Din acest motiv, aceștia au un cuvânt greu de spus în determinarea centrului comitatului Satu Mare, care devine Careiul, localitatea lor de reședință. Ulterior, în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ia naștere o mișcare puternică care susține mutarea centrului de comitat la Satu Mare, însă fără succes.³⁵

Statutul ecleziastic al orașului crește semnificativ odată cu formarea, în anul 1804, a Episcopiei Romano-Catolice de Satu Mare, cu jurisdicție asupra comitatelor: Satu Mare, Ugocea, Ung, Bereg, Maramureș. O altă schimbare are loc în administrația ecleziastică greco-catolică: în anul 1853 se formează Episcopia de Gherla, sufragana a Mitropoliei de la Blaj, sub a cărei jurisdicție intră, printre altele, și zona Sătmarului.

Evreii s-au așezat în număr mai mare în orașul Satu Mare începând cu mijlocul secolului al XIX-lea. Comunitatea a crescut rapid și a dobândit o influență importantă, aducând un plus de dinamism vieții comerciale și meșteșugărești a orașului. În primele decenii ale secolului al XX-lea funcționau în oraș trei sinagogi și 25 case de rugăciuni. Astăzi se mai păstrează doar sinagoga mare a comunității ortodoxe, pe strada Decebal (Várdomb), ridicată în locul primei sinagogi din oraș (construită în anul 1858).

În cursul secolului al XVIII-lea, teritoriul urban s-a extins pe locul cetății (zona delimitată de străzile 1 Decembrie 1918, B-dul V. Lucaciu, P-ța Romană, B-dul Transilvania, P-ța 25 Octombrie, str. Corneliu Coposu, P-ța Libertății). De asemenea, datorită canalului deschis în secolul al XVI-lea, brațul vechi al Someșului ce despărțea Satu Mare de Mintiu a format un cot desecat treptat, iar locul acestuia a fost ocupat de construcții și grădini (străzile Marsilia, Rândunelelor, I. Slavici, Ceahlăului). Umplerea șanțului cetății și a fostului braț a fost, însă, un proces lung, denivelările fiind observabile și astăzi.

În paralel cu extinderea orașului, centrul vieții urbane s-a mutat în piața dinspre fosta cetate. Acest spațiu, astăzi Piața Libertății, a primit rolul central în această perioadă: era locul de desfășurare a târgului și amplasamentul pe care au fost ridicate primele construcții de piatră (potrivit tradiției, Hanul „Arborele Verde”, de pe locul Casei Albe a fost prima

---

construcțiilor existente pentru construirea centrului civic modern („Centrul Nou”). Astfel, a devenit necesară actualizarea locației cetății pe planul modern al orașului.

34 Bagossy, *Szatmár-Németi*, p. 238. Referitor la obținerea titlului de „oraș liber regal”, vezi: Pál Judit, *A szabadság ára, Szatmárnémeti harca a szabad királyi városi rangért 18. század elején (Prețul libertății. Lupta orașului Satu Mare pentru titlul de oraș liber regal la începutul secolului al XVIII-lea)*, în URBS, Magyar várostörténeti évkönyv, 2006, p. 203-226.

35 Bagossy, *Szatmár-Németi*, p. 296.

construcție de piatră din oraș).³⁶ A fost ridicată aici, în jurul anului 1772, primăria veche cu turn (pe locul Hotelului Dacia), iar mai târziu, în anii 1830, catedrala romano-catolică.

Perioada secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea este marcată de un proces lent de urbanizare. Prima ridicare militară, realizată între anii 1783-1785, reprezintă o așezare extinsă, răsfirată, având caracter rural (vezi planșa nr. 3). Pe lângă edificiile eclesiastice realizate în această perioadă (bisericele calviniste din Mintiu și cea „cu lanțuri”, biserica greco-catolică veche din Satu Mare și cea din Mintiu, palatul episcopal romano-catolic), au fost construite din piatră mai multe case de locuit și prăvălii. Numărul construcțiilor din piatră rămânea, însă, redus: la mijlocul secolului al XIX-lea, trei sferturi dintre construcții erau din lemn, chirpici sau văioage, iar majoritatea covârșitoare a acoperișurilor erau din șindrilă sau paie. La această dată s-a realizat pietruirea străzilor principale.

Orașul Satu Mare cunoaște o dezvoltare urbană accentuată în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea (vezi planșa nr. 4). Pe lângă extinderea suprafeței construite, au loc lucrări majore de infrastructură și se realizează numeroase construcții importante din punct de vedere al valorii arhitecturale, majoritatea situate în zona cunoscută azi sub numele de „Centrul vechi”. Se dezvoltă, în același timp, căile de comunicație: în 1871 s-a construit calea ferată Satu Mare - Carei, în 1872 s-a stabilit legătura feroviară cu Sighetu Marmației, iar în 1884 cu Baia Mare. În 1881 este introdus sistemul electric de iluminat public, un alt indicator al modernizării Sătmăruului. Industria orașului cunoaște de asemenea o dezvoltare semnificativă. Se înființează moara cu aburi, fabrica de cărămidă, fabrica de cherestea *Neuschloss*, turnătoria și uzina de mașini și vase a fraților Princz, uzina de vagoane *Unio*.

Evoluții urbane pe parcursul secolului al XX-lea

Conectarea orașului Satu Mare la rețeaua de căi ferate (1871) a marcat debutul unei perioade de dezvoltare urbană intensă. Acest proces a fost stimulat de industrializarea pronunțată și de creșterea demografică accentuată. Ambii factori au determinat extinderea teritoriului urban, astfel încât, la izbucnirea primului război mondial, orașul ocupa, pe partea dreaptă a Someșului, arealul închis de calea ferată și străzile Fabricii, Rodnei, Lăcrimioarei, azi Porumbeilor, Liviu Rebreanu, Dara, P-ța Titulescu, Zuthphen, începutul străzii Diana.

Sfârșitul primului război mondial aduce și în zona Satu Mare schimbări administrativ-politice importante. În aprilie 1919, armata română intră în Satu Mare. În urma tratatului de la Trianon (1920), partea estică a comitatului Satu Mare devine parte a României. După reforma administrativă din anul 1926, Satu Mare devine centru de județ, configurație ce se va păstra în toată perioada interbelică.

Între 1940-1944, în timpul administrației maghiare, se formează din nou comitatul Satu Mare, de această dată cu centrul la Satu Mare. În timpul celui de al doilea război mondial, orașul este afectat semnificativ de bombardamentele din anul 1944, când majoritatea clădirilor semnificative și multe case de locuit sunt distruse total sau parțial.

În anul 1944, armata română intră în Satu Mare, care devine din nou parte a României. În anul 1950, la începutul perioadei comuniste, are loc o nouă reformă administrativă, care transformă Satu Mare într-un raion al regiunii Baia Mare. Deja în 1968, se revine la fosta organizare pe județe, iar Satu Mare devine din nou reședința județului cu același nume.

Principala sursă privind evoluția urbană este harta cadastrală din 1904, care a păstrat și parcellarul teritoriului. Zona de lângă calea ferată și râul Someș a fost ocupată de unități industriale: fabrica Princz, cărămidăria, uzina electrică etc. În alte părți, la periferiile orașului, s-au format zone de locuire cu grădini întinse, având caracter rural (zona Mintiu). În schimb, zona centrală a cunoscut un proces intens de modernizare. Construcțiile realizate în

---

36 Burai, *Orașul Satu Mare*, p. 153.

acest interval de 30-40 de ani definesc aspectul actual al zonei istorice în proporție de cca. 80%, atunci fiind create cele mai importante elemente istorice din ansamblul urban. Cele mai spectaculoase evoluții pot fi observate în centrul orașului, unde, odată cu demolarea primăriei vechi și construirii Hotelului Dacia (Pannonia) în 1902,³⁷ apar și alte construcții cu mai multe niveluri. Cele mai importante construcții realizate în această epocă sunt diferitele sedii ale autorităților administrative (Palatul Justiției, regionala de cale ferată, cazarma), ale băncilor și ale diferitelor instituții de cultură (Teatrul de Nord, Liceul Mihai Eminescu). În această perioadă au fost realizate numeroase case de locuit, care, dincolo de particularitățile decorațiilor de fațadă, au un caracter unitar, specific pentru viața burgheză sătmăreană, în zona centrală fiind păstrate zone intacte cu acest tip de construcții. Majoritatea caselor au un singur nivel, cu plan în formă de L, cu latura scurtă spre stradă. Aliniamentul caselor este închis, accesul în curți fiind realizat prin porți din lemn frumos decorate. Detaliile de fațadă, elementele de feronerie și tâmplărie conferă valoare estetică și urbană acestor construcții. O parte a loturilor este folosită ca grădină, astfel încât combinația dintre zonele verzi (grădini de agrement) și spațiul construit a creat un ansamblu unic, care conferă individualitate orașului.

Între realizările urbanistice din această perioadă pot fi menționate amenajarea Grădinii Romei (Kossuth) și a parcului central, prin mutarea târgului care se organiza aici. Tot acum, orașul s-a extins și dincolo de râul Someș. Pe partea stângă a râului, la capul podului (podul vechi de pe locul podului Decebal) s-a format o zonă de locuit având un caracter preponderent rural, iar pe lângă linia de cale ferată, în zona gării Ferăstrău s-au stabilit diferite unități industriale (vezi planșa nr. 5).

Cu toate că efectele procesului de dezvoltare în sens urban a orașului Satu Mare se făcuseră deja simțite, dimensiunile sale erau semnificativ mai reduse decât cele ale municipiului actual. În primele două decenii ale secolului al XX-lea, Sătmarul era însă cea mai populată localitate din zonă, cu un număr dublu de locuitori față de cel al Careiului, pe atunci centru de comitat.

În perioada interbelică, dezvoltarea urbană implică în primul rând extinderea teritorială a orașului în Cartierul Funcționarilor și pe partea stângă a râului Someș. Cartierul Funcționarilor a căpătat, în această perioadă, aspectul actual de zonă rezidențială, cu vile. Odată cu stabilirea centrului comitatului la Satu Mare, urbanizarea s-a accentuat. În anul 1936 s-a încheiat construcția noului sediu administrativ, la colțul B-dului Traian cu B-dul V. Lucaciu (azi Muzeul Județean). Ridicarea noii clădiri a animat manifestările publice din această parte a orașului, piața din fața prefecturii devenind locul de desfășurare a ceremoniilor oficiale.

Tot în această perioadă a fost planificată o rută stradală care să asigure legătura directă dintre centrul vechi și gară. Unul dintre principalele motive ale acestei inițiative era degajarea circulației de pe str. Mihai Viteazul, prevăzută cu linie de cale ferată îngustă, care reprezentase anterior singurul mijloc de acces spre gara orașului. Pentru realizarea planurilor noii căi de acces s-a format o comisie din care făcea parte renumitul inginer Mihaly Goschi, șeful biroului de ingineri Satu Mare. În urma unui proces îndelungat, au fost expropriate 10 imobile, iar în anul 1938 a fost deschis oficial Bulevardul Valer Pop (azi Bulevardul I. C. Brătianu).³⁸

Tot de anul 1936 se leagă și realizarea primul *Regulament de construcții și aliniere al Municipiului Satu Mare*, cu alte cuvinte primul plan urbanistic. Proiectul înaintat de Goschi a fost acceptat în 19 mai 1936. Pe baza planului, orașul a fost împărțit în trei zone administrative: zona urbană, cea rurală și zona Viile Satu Mare. Existența zonei rurale indică faptul că Sătmarul nu s-a extins mult în primele două decenii ale perioadei interbelice,

³⁷ Bura, *Szatmárnémeti*, p. 52-54.

³⁸ *Buletinul Municipiului Satu Mare*, 29 aprilie 1937, p. 3-11.

existând încă uriașa zonă verde din jurul orașului. O altă diviziune a orașului, realizată pe baza aceluiași plan urbanistic, prevedea existența a opt sectoare, dintre care patru priveau localitatea propriu-zisă, iar celelalte sectorul rural, special (militar) și cele două sectoare industriale. Centrul Sătmarului a fost declarat sector comercial, în timp ce restul orașului constituia zona rezidențială și cea protejată, ambele populate de vile și case de weekend. La marginea acestor sectoare cu rol preponderent rezidențial se constituia zona mixtă, în care se întrepătrundeau construcțiile cu rol de locuire și clădirile cu scop industrial. În cele trei sectoare din interiorul orașului a fost acceptată exclusiv construirea unităților de comerț și a micilor ateliere, și nu a întreprinderilor industriale, care puteau să funcționeze doar în zona mixtă și în zonele industriale. Tot în acest plan s-au reglementat și tipurile de construcții admise. Ideea centrală a planului consta în creșterea regimului de înălțime a construcțiilor spre centrul orașului. În zona industrială și în cea mixtă au fost prevăzute doar locuințe pentru muncitori, cu un singur nivel, iar în centru clădiri cu două etaje.

Într-un capitol al planului urbanistic amintit este reglementat și statutul monumentelor, care în perioada respectivă includeau bisericile și clădirile publice. Conform reglementărilor oficiale, în zona bisericii trebuia asigurat un teren suficient pentru străzi și parcuri (15 m), iar pe o rază de 100 m de clădirea edificiului nu puteau exista construcții cu destinație industrială.³⁹

În perioada interbelică, industria orașului a beneficiat de o creștere lentă, dar constantă. Pe lângă cele două mari fabrici deja existente, Unio (deschisă în 1911), și Fabrica Printz (deschisă în 1906), producția locală s-a orientat înspre ramura industriei ușoare. În anii 1935-36 s-au deschis două mari fabrici de textile: Ardeleana și Mondiala.

În perioada celui de al doilea război mondial s-au născut alte planuri referitoare la reglementarea urbanistică a orașului Satu Mare, cu accent în primul rând pe construirea de noi locuințe și clădiri publice, precum și pe reamenajarea zonei Someșului. Cu toate acestea, constrângerile economice și administrative specifice războiului nu au permis investițiile masive în construcții. Mai mult, în septembrie 1944 orașul a fost grav afectat de bombardamentele aliate, care au ruinat nu doar uzinele și podurile, ci și clădirile publice importante. Planurile de reconstrucție a orașului au fost realizate și conduse de către Goschy Mihály, de această dată în calitate de primar al orașului.⁴⁰ O parte a clădirilor ruinate (situate îndeosebi pe B-dul Brătianu) nu au mai fost refăcute după încheierea războiului, preferându-se înlocuirea lor cu clădiri moderne.

Primele fabrici refăcute după distrugerile din timpul celui de al doilea război mondial au fost fabricile Unio și Princz. Curând după refacere însă, în anul 1948 au fost naționalizate toate întreprinderile semnificative din oraș: Fabrica Unio, Princz, Fabrica de porțelan DAC, fabrica de cărămidă etc.⁴¹. Începând cu această dată dezvoltarea economică a orașului nu a mai urmat o dezvoltare organică, evoluția sa fiind determinată în cadrul planurilor cincinale.

Începând din anii 1960, ca urmare a industrializării forțate, numărul locuitorilor Sătmarului crește semnificativ, determinând și extinderea teritoriului orașului. În perioada respectivă începe construirea primelor cartiere și apariția primelor blocuri cu 4, mai târziu cu 10 etaje. Cea mai spectaculoasă dezvoltare o cunoaște partea orașului situată pe malul stâng al râului Someș. Primul cartier construit a fost Cartierul 14 (cunoscut sub numele de Micro 14), cu un număr suficient de apartamente pentru găzduirea a 20.000 de oameni. A urmat Cartierul

---

³⁹ Buletinul Municipiului Satu Mare, 13 noiembrie 1937, p. 3-8.

⁴⁰ Dancu Pál, *Goschy Mihály szerepe Szatmárnémeti városfejlesztési programjában (Rolul lui Mihály Goschy în dezvoltarea orașului Satu Mare)*, în Szamos, 2009 măj. 23.

⁴¹ Doru Radosav, *Satu Mare. Ghid de oraș*, București, 1984, p. 41.

15, cu apartamente pentru 15.000 de oameni.⁴² Pentru legarea acestor zone de nucleul vechi al orașului s-a realizat cel de al doilea pod peste Someș - podul Golescu.

Un moment dramatic semnificativ în istoria așezării urbane l-au constituit inundațiile din anul 1970, când cea mai mare parte a orașului a fost acoperită de ape. Viiturile au provocat, pe lângă numeroase pierderi de vieți omenești, prăbușirea a peste 2000 de case. Pentru familiile sinistrate în urma inundațiilor au fost ridicate în regim de urgență două cartiere: Soarelui și Carpați I.⁴³ Tot în urma inundațiilor au apărut și primele blocuri de locuințe din partea orașului cunoscută sub numele de „Mintiu” (zona P-ța 14 Mai) și, în scurt timp, primul cartier, cu o denumire cu vădit caracter propagandistic: Solidaritatea.

Un alt val de dezvoltare a început în anii '80, când au fost construite alte trei cartiere (Micro 16, Micro 17 și Carpați II),⁴⁴ cel mai important scop al acestora constituindu-l o urbanizare cât mai rapidă a orașului Satu Mare. Sub presiunea ideologică, arhitecții au sacrificat confortul și bunul gust în favoarea eficienței cuantificabile, ținând din ce în ce mai puțin cont de necesitățile locuitorilor: parcuri, spații verzi, clădiri publice și de divertisment.

În paralel cu realizarea cartierelor cu o densitate excesivă, s-au format lângă Someș zone de grădini și livezi cu case mici, de tip weekend. Dincolo de zona de agrement și de ștrandul orașului, în zona Bercu Roșu (dar și în alte zone din apropierea Someșului), s-a format un cartier care își păstrează și astăzi, la doi pași de aglomerația urbană, caracterul rural.

La începutul anilor 1980 s-a propus modernizarea și sistematizarea părții istorice a orașului, prin demolarea majorității clădirilor și desființarea tramei stradale tradiționale. Prin acest proiect s-a realizat ansamblul din P-ța 25 octombrie (Centrul Nou).

Dezvoltarea municipiului a fost determinată de creșterea economică a orașului. Cu toate planurile cincinale de industrializare forțată, Satu Mare nu a avut de suferit atât de mult ca și alte orașe, împinse să devină mari centre ale industriei siderurgice. Acestea din urmă însă beneficiază însă, în perioada comunistă, de un statut administrativ mai proeminent. Este și cazul orașului Satu Mare, care își pierde statutul de reședință de județ între 1950 și 1968, fiind transformat într-un simplu oraș al Raionului Baia Mare. Avantajul Sătmărilor a fost că aici politica de industrializare nu a fost atât de radicală, bazându-se pe dezvoltarea fabricilor deja existente în perioada interbelică, și nu pe înființarea de noi unități industriale de proporții. Pe parcursul a 30 de ani, până în anii 1970, numărul populației orașului s-a dublat, în primul rând din cauza industrializării. Fabricile existente au fost dezvoltate și modernizate, ajungându-se ca în anii 1980 fabrica Unio să aibă mai mult de 3.800 de muncitori.⁴⁵ Pe lângă întreprinderile de industrie grea, precum Unio și 23 August (fosta fabrică Princz), cealaltă ramură economică care a triplat numărul de muncitori a fost reprezentată de fabricile de confecții (Mondiala - 3.080 de muncitori, Textila Ardeleană - 1173 de muncitori).⁴⁶ În afara ramurilor industriale existente, au apărut și s-au dezvoltat o serie de noi ramuri, precum fabricile de mobilă și materiale de construcții.

---

42 *Județele Patriei - Satu Mare. Monografie* (în continuare *Județele Patriei*), București, 1980, p. 92.

43 *Județele Patriei*, p. 93.

44 Bura, *Szatmárnémeti*, p. 40.

45 *Localitățile județului Satu Mare*, 1971, p. 22.

46 *Ibidem*.

Bibliografie selectivă referitoare la istoria orașului Satu Mare

Lucrări generale

Almanachul județului Satu Mare, 1925.

Alexy Károly, *A lakóhely és Szatmár vármegye ismertetése (Prezentarea locului natal și a comitatului Satu Mare)*, Budapest, 1897.

Bagossy Bertalan, *Szatmár-Németi története (Istoria orașului Satu Mare)*, în coord. Borovszki Samu, Szatmár-Németi sz. kir. város, Budapest, é. n.

Bura László, *Szatmárnémeti (Satu Mare) utcanévei (Denumiri de străzi din Satu Mare)*, Budapest, 1987.

Bura László, *Szatmárnémeti kialakulása és fejlődése (Formarea și dezvoltarea orașului Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 2002.

Csiki Tamás, *Városi zsidóság Északkelet és Kelet-Magyarországon. (A miskolci, a kassai, a nagyvárad, a szatmárnémeti és a sátoraljaújhelyi zsidóság gazdaság és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata 1848-1944.) (Evreii din orașele Nord-est și estul Ungariei. Analiza comparativă economico-socială a evreilor din orașele Miskolc, Kosice, Oradea, Satu Mare și Sátoraljaújhely)*, Budapest, 1999.

Doboși, Alecsandru, *Din istoria sătmarului*, 1937.

Erdélyi János, *Szatmár vm. földrajza (Geografia comitatului Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 1893.

Farkas János, *Szatmár megyei kalauz, tekintettel a turisztikára (Ghidul comitatului Satu Mare, referitor la turism)*, Nagybánya, 1914.

Fazekas Lóránd, *Mozaikkövek Szatmárnémeti történetéhez (Câteva date referitoare la istoria orașului Satu Mare)*, Otthonom Szatmár megye 25, Satu Mare, 2005.

Ferentzy L., *Szatmár vm. erdőgazdaságának leírása (Exploatarea pădurilor din comitatul Satu Mare)*, Debrecen, 1911.

Gheorghiță, Horea, *Satu Mare - oameni și fapte*, Satu Mare, Gloria, 1935.

Ghid cultural. Satu Mare, Satu Mare, 1998.

Hauler, Ernst, *Istoria nemților din regiunea Sătmarului*, Satu Mare, 1998.

Județele patriei. Satu Mare- monografie, București, 1980.

Județul Satu Mare în pragul mileniului trei, Satu Mare, 1997.

Județul Satu Mare, coord. Andrei Bogdan, Maria Călinescu, București, 1976.

Maksai Ferenc, *A középkori Szatmár vármegye (Istoria comitatului medieval Satu Mare)*, Budapest, 1940.

Marosan Kornél, *Szatmár megyei emlékkönyv (Prezentarea comitatului Satu Mare)*, Szatmár, 1907.

Mărcuș, Ștefan, *Din trecutul Sătmarului*, Baia Mare, 1932.

Mărcuș, Ștefan, *Sătmar*, Oradea, 1938.

Muhi Sándor, *Szatmárnémeti, városismertető (Ghidul orașului Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 2003.

Muhi Sándor, *Építészet Szatmáron (Arhitectura în Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 2009.

Pop, Monica - Silaghi, Gabriela - Viman, Ioan, *Județul Satu mare. Ghid turistic, istoric, cultural*, Satu Mare, Solstițiu, 2004.

Popp Aurél, *Ez is élet volt... (La capătul unei vieți...)*, Kolozsvár-Napoca, 1977.

Radosav, Doru, *Satu Mare, ghid de oraș*, București, 1984.

Satu Mare, Secvențe arhitecturale, Satu Mare, 1972.

Szatmári képek. Szatmár vármegye és Szatmárnémeti thj. Szabad királyi város ismertetése (Imagini din Satu Mare. Prezentarea comitatului și a orașului Satu Mare), 1942.

Szirmay Antal, *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete (Așezarea și prezentarea istoria a comitatului Satu Mare)*, I-II, Buda, 1809.

Perioada medievală

- Bacăru, Livia, *Stampe medievale reprezentând cetatea Satu Mare aflate în Colecția Bibliotecii Academiei*, in Satu Mare. Studii și Comunicări, 1975.
- Bader, Tiberiu, *Contribuții la cunoașterea istoricului orașului Satu Mare. Descoperiri arheologice*, in Satu Mare. Studii și comunicări, 1975.
- Burai Adalbert, *Dezvoltarea orașului medieval Satu Mare*, în Satu Mare. Studii și comunicări, IV (1980), p. 143-160.
- Engel Pál, *A magyar világi nagybirtok megozlása a XV. században (Structura moșiilor laice din Ungaria în secolul al XV-lea)*, vol. I-II, Budapest, 1968.
- Karácsonyi János, *Szatmár város eredete (Originea orașului Satu Mare)*, în *Emlékkönyv Dr. Klébelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére*, Budapest, 1925.

Perioada modernă

- Bărnețiu, Elena, *Carte românească veche în colecții sătmărene*, Satu Mare, 1998.
- Ciubotă, Viorel - Dulgău, Bujor - Radosav, Doru - Vasile, Sergiu - Marinescu, *Lupta românilor din județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar. Documente 1848-1918*, București, 1989.
- Dulgău, Bujor, *Sigiliile instituțiilor sătmărene din secolele XVI-XIX*, Satu Mare, 1997.
- Csirák Csaba, *Szatmári zsidó kórház. Egészségügy-történeti dolgozatok (Istoria spitalului evreiesc. Lucrări istorico-sanitare)*, Otthonom Szatmár megye 6, Satu Mare, 1997.
- Deseő, L., *Magyar kir. szatmári 12. sz. honvéd gyalogezred története (Istoria batalionului regal nr. 12 din Satu Mare)*, Budapest, 1931.
- Dörner, Anton E., *Evreii din comitatul Satu Mare în secolul al XVIII-lea*, Cluj- Napoca, 1998.
- Dragoș, Victor, *Voievozi locali și ținuturile sătmărene în secolul al XVIII-lea*, in Satu Mare. Studii și Comunicări 1986-1987.
- Erdei Liviu-Gheorghe, *Industria morăritului în municipiul Satu Mare, 1867-1918*, in Satu Mare. Studii și Comunicări, 1996.
- Erdei Livius Gheorghe, *Industria materialelor de construcții în municipiului Satu Mare la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, in Satu Mare, Studii și Comunicări, 1990.
- Fazekas Rózsa, *A szatmári zsidóság az 1848 évi összeírás tükrében (Evreii din Satu Mare conform recensământului din 1848)*, in *Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének hatvanadik évfordulójára*, Nyíregyháza, 1989.
- Fechtel János, *Millenium Szatmárnémeti szabad királyi városban (Sărbători milenare în Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 1897.
- Forstenheizer Csilla, *Élve a kocsmáltatás jogával - „hogy az italmérés fenn ne akadjon” (Utilizarea dreptului de cârciumărit)*, in Satu Mare. Studii și Comunicări, 2008.
- Jeney György, *Egy szatmári czívis emlékiratai (Memoriile unui sătmărean)*, Otthonom Szatmár megye 8, 1999.
- Kávássy Sándor, *Nemes községek és előljáróságok Szatmárban a XVIII és XIX század fordulóján (Sate nobiliare și demnitari din comitatul Satu Mare la sfârșitul secolului la XVIII-lea și începutul secolului al XIX)*, in *Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének hatvanadik évfordulójára*, Nyíregyháza, 1989.
- Kávássy Sándor, *Ismertetések a régi Szatmárról (Prezentarea vechiului Sătmăr)*, in Szabolcs-Szatmár Megyei Helytörténetírás, Nyíregyháza, 1982.
- Lukinich Imre, *A szatmári béke története és okirattára (Istoria și documentele Păcii de la Satu Mare)*, Budapest, 1925.
- Mureșan, Augustin, *Sigilii de bresle din vestul și nord-vestul României (secolele XVI-XIX)*, editura Mega, 2006.

- Nagy László, *A császári hadsereg támadása a Bocskai szabadságharc ellen 1604 őszén (Ofensiva armatei imperiale la începutul răscăleii lui Bocskai)*, in *Hadtörténeti közlemények* 1956/3-4.
- Pál Judit, *A szabadság ára, Szatmárnémeti harca a szabad királyi városi rangért 18. század elején (Prețul libertății. Lupta orașului Satu Mare pentru titlul de oraș liber regal la începutul secolului al XVIII-lea)*, in *URBS, Magyar várostörténeti évkönyv*, 2006.
- Pál Judit, *Karrier a „Tudatlanság földjén” Egy főúri kliens a 18. század közén Kelet-Magyarországon (Carieră pe „pământul ignoranței”. Un client nobil în Ungaria de est la începutul secolului al XVIII-lea)*, in *Századok*, 2007/6.
- Pál Judit, *Szatmárnémeti szabad királyi város közigazgatása és írásbelisége a 18. század elején (Administrația și nivelul alfabetizării la Satu Mare la începutul secolului al XVIII-lea)*, in *Református Szemle*, 2003/6.
- Paládi Kovács Attila, *Ukrán szórványok, a 18-19. században a mai Magyarország északkeleti részén (Grupurile ucrainene în partea de nord-est a Ungariei în secolele XVIII-XIX)* in *Népi kultúra- népi társadalom*, Budapest, 1973.
- Rózsa Károly, *A szatmárvárosi erdőirtványok betelepítése (Colonizarea zonelor defrișate din Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 1920.
- Scurtu, Vasile, *Petru Bran - un luptător al trecutului românesc din Satu Mare*, Satu Mare, 1939.
- Sarkadi Nagy Mihály, *Szatmár- Németi szabad királyi város egyházi és polgári története (Istoria laică și ecleziastică a orașului Satu Mare)*, Szatmár, 1860.
- Török István, *Az 1873-as kolerajárvány Szatmárnémetiben (Epidemia de holeră din 1873 la Satu Mare)*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1998-1999.
- Ursu, Vasile, *Domni și voievozi români pe meleagurile sătmărene*, Satu Mare, 1969.
- Virag, Paula, *Căsătorii mixte în orașul Satu Mare la sfârșitul secolului al XIX-lea așa cum sunt reflectate în registrele parohiale romano-catolice*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 2008.

Perioada contemporană

- Ciubotă, Viorel, *Câteva aspecte inedite privind regimul confiscărilor de bunuri ale elitei sătmărene în anul 1949*, in *Sovietizarea nord-vestului României 1944 - 1950*.
- Ciubotă, Viorel, *Directoratul comunist la Satu Mare în martie-aprilie 1919*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1997.
- Ciubotă, Viorel, *Lupta românilor sătmăreni pentru unire (1918-1919)*, Satu Mare, 2004.
- Cucuiet, Lucian, *Eliberarea județului Satu Mare (aprilie 1919). Aspecte inedite din biografia col. Paulian Constantin (1847-1919)*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1997.
- Cucuiet, Lucian, *Mărturii ale trecerii lui Iuliu Maniu prin părțile sătmărene*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1998-1999.
- Cucuiet, Lucian, *Evacuarea autorităților românești din județul Satu Mare în urma Dictatului de la Viena (30 august 1940)*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1996.
- Gábor József, *Az 1920 évi romániai népszámlálás eredményei Szatmár vidékén (Datele recensământului din anul 1920 referitoare la zona Sătmăruului)*, Szatmár, 1929.
- Ioan, M., *Acțiunile militare pentru eliberarea orașului Satu Mare, și a împrejurimilor sale - octombrie 1944*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1975.
- A múltat be kell vallani..., háborús dokumentumok 1940- 1944 (Trecutul trebuie recunoscut... Documentele războiului 1940-1944)*, coord. Muhi Csilla - Váradi Lajos, Szatmárnémeti, 2006.
- Porumbăcean, Claudiu, *Aspecte privind istoria Partidului Național țărănesc organizația județului Satu Mare*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1997.

Porumbăcean, Claudiu, *Momente din istoria Partidului Național Liberal - Organizația județului Satu Mare în perioada interbelică (1919-1938)*, in Satu Mare. Studii și Comunicări, 1998-1999.

Radosav, Doru - Ciubotă, Viorel, *1918 în Sătmar*, Cluj-Napoca, 1996.

Savinescu, V., *Epopée pe Someș*, 1970.

Sătmăreni în lupta pentru socialism, Satu Mare, 1974.

„În serviciul patriei”. *Dare de seamă asupra realizărilor înfăptuite în județul Satu Mare*, 1938.

Tankóczy Gyula, *Satu Mare város képes tükre (Prezentarea orașului Satu Mare)*, Szatmár, 1936.

Școli

A szatmári református gimnázium alapítványai 1667-1919 (Fundatiile Gimnaziului Reformat din Satu Mare din 1667-1919), coord. Lengyel Katalin, Debrecen, 2002.

Bakcsy Gergely, *Szatmárnémeti Ev. Ref. Főgimnázium története (Istoria Gimnaziului Reformat din Satu Mare)*, Szatmár, 1896.

Bartók Gábor, *A szatmári és németi ref. egyházak és iskolák története (Istoria parohiilor și a școlilor din Satu Mare și Mintiu)*, Sárospataki Füzetek, 1860.

Bodnár György, *Szatmár vármegye népoktatása az 1905-10 években (Învățământul primar în comitatul Satu Mare în anii 1905-1910)*, Szatmárnémeti, 1910.

Bura László, *Iskolatörténet és jogutódlás (Istoria școlii și dreptul moștenitorului)*, in Satu Mare. Studii și Comunicări, 2000-2004.

Bura László, *Documente privind elevii Gimnaziului Regal Major și Liceului Episcopal romano-catolic de Satu Mare*, in Satu Mare. Studii și Comunicări, 2008.

Bura László, *A jezsuiták Szatmáron (Szatmárban) (Iezuiții în Satu Mare)*, in Satu Mare. Studii și Comunicări, 1996.

Bura László, *A szatmári Római Katolikus polgáris iskola tanítóképző intézet (școala pedagogică Romano-Catolică din Satu Mare)*, in. Satu Mare. Studii și Comunicări, 1999.

Bura László, *A szatmárnémeti római katolikus püspöki líceum (1804-1852) (Liceul episcopal romano-catolic din Satu Mare 1804-1852)*, in Satu Mare. Studii și Comunicări, 1996.

Bura László, *A Szatmári Református Kollégium és diákjai (1610-1852) (Istoria studenților și a Gimnaziului Reformat din Satu Mare 1610-1852)*, Kolozsvár, 1994.

Bura László, *Iskolavárosunk Szatmárnémeti (Satu Mare, orașul școlilor)*, Csíkszereda, 1999.

Bura László, *Zsidó oktatás Szatmárban (Învățământul izraelit din Satu Mare)*, in Satu Mare. Studii și Comunicări, 1998-1999.

Kónya László, *A szatmári Evangélikus-református Felsőbb Leányiskola és Tanítónő-Képzőintézet jegyzőkönyvei 1903-1909 (Procese verbale ale școlii evanghelice-reformate de fete și a școlii pedagogice 1903-1909)*, in Satu Mare. Studii și Comunicări, 1996.

Kovács István, *Szatmári ref. iskola története (Istoria școlii reformat din Satu Mare)*, Debrecen, 1880.

Liceul „Mihai Eminescu” Satu Mare. Monografie 1634- 1994, coord. Aurel Socolan, 1994.

Radosav, Doru, *Aspecte ale învățământului românesc din sec. XVIII-XIX în Satu Mare*, in Satu Mare. Studii și comunicări, 1980.

Radu, David, *Grupul școlar de Industrializare a Lemnului din Satu Mare, 1907-2007*, Satu Mare, 2007.

Sarmaságh Géza, *A szatmári kir. kat. főgimnázium története (Istoria Gimnaziului Superior Romano-Catolic din Satu Mare)*, Szatmár, 1896.

- Szabó Teréz, *A szatmárnémeti Református Főgimnázium rövid története (Scurtă istorie a Gimnaziului Reformat din Satu Mare)*, in. *A királyhágómelléki református egyházkerülte tanintézetének évkönyve 1990-1993*, szerk. Tolnai István- Barabás István.
- Șandru, Dumitru, *școala pedagogică romano- catolică din Satu Mare*, in. *Satu Mare, Studii și Comunicări*, 1997.
- Viman, Ioan, *Aspecte privind evoluția Învățământului Pedagogic în Satu Mare*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 2008.
- Viman, Ioan, *Învățământul secundar din părțile sătmărene din perioada interbelică, 1919-1940*, Editura Muzeului Sătmărean, 2007.
- Viman, Ioan, *Aspecte privind învățământul pedagogic în județul Satu Mare*, in *Studia Universitas Vasile Goldiș, Seria Cultura*, 2007.
- Viman, Ioan, *Dascăli și elevi români în învățământul liceal romano - catolic din Satu Mare și Carei, înainte de 1918*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 2005-2006.
- Viața religioasă, biserici*
- Arhitectura ecleziastică în Satu Mare, Szatmár egyházi építésze, Ecclesiastical architecture of Satu Mare*, coord. Szöcs Péter Levente, Satu Mare, 2007.
- Bara Csaba, *A Szatmárnémeti Lánchos templom (Istoria bisericii cu Lanțuri din Satu Mare)*, Kolozsvár, 1966.
- Bura László, *A szatmári római katolikus Székesegyház (Catedrala romano-catolică din Satu Mare)*, Szeben, 1994.
- Bura László, *Hám János öröksége (Moștenirea lui Hám János)*, Szatmárnémeti, 1999
- Bagossy Bertalan, *Templombúcsúk a régi Szatmár vármegyében (Sărbători de hram în comitatul Satu Mare)*, in *Az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Naptára az 1934 évre*, Nagyvárad.
- Csirák Csaba, *Szatmári zsidó emlékek (Amintiri ale evreilor din Satu Mare)*, Otthonom Szatmár megye, 12, Szatmárnémeti, 2001.
- Emlékfüzet (A Lánchos templom újjáépítése) (Cronică - reconstruirea bisericii cu Lanțuri)*, Szatmárnémeti, 1947.
- Enyedi Ștefan, *Orgile orașului Satu Mare*, in. *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1998 - 1999.
- Ferențiu, Augustin, *Istoria bisericii greco-catolice din Sătmár*, Satu Mare, 1933.
- Göbl Lajos, *A szatmári plébánia története (Istoria parohiei din Satu Mare)*, Szatmár, 1927.
- Gorun, Blanka Sidonia, *Două privilegii imperiale din secolul al XVII-lea, referitoare la „grecii” din Satu Mare*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 2000-2004
- Herepei János, *XVI-XVII. századi papok, mesterek, diákok a Szatmári Református Egyházmegyéből (Preoți, meșteri și studenți din Eparhia Reformată de Satu Mare în secolele XVI-XVII)*, in. *Egyháztörténet*, 1943.
- Irsik Ferenc, *Boldog emlékü Hám János szatmári püspök élete (Viața episcopului Hám János)*, Szatmár, 1894.
- Kis Áron, *A Szatmár megyében tartott 4 első protestáns zsinat végzései (Hotărârile primelor patru sinoade protestante desfășurate în comitatul Satu Mare)*, Budapeșt, 1877.
- Kiss Kálmán, *A szatmári ref. egyházmegye története (Istoria diecezei reformate din Satu Mare)*, Kecskemét, 1878.
- Kocsmár Boldizsár, *A lánchos templom története (Istoria bisericii cu Lanțuri)*, Szatmárnémeti, 1934.
- Kovács László, *Mutató a szatmári ref. egyházmegye jegyzőkönyveihez (Indexuri la procesele verbale ale parohiei reformate din Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 1904.
- Láng Ferenc, *Hildegárda, a szatmárnémeti r. k. plébánia története (Istoria parohiei romano-catolice Hildegarda din Satu Mare)*, Satu Mare, 1930.
- Lupșa, Ștefan, *Vechea episcopie a Sătmarului*, București, 1938.

- Muhi Csilla, *A szatmári Székesegyház története és képzőművészeti értékei (Istoria și valorile artistice ale catedralei romano-catolice din Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 2000.
- Muhi Sándor- Murvai György, *Szatmárnémeti római katolikus templomai (Bisericile romano-catolice din Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 2000.
- Petruch Antal, *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban (100 de ani din istoria iezuiților. Iezuiții în provincia comună)*, Kecskemét, 1992.
- Schefferl János, *Hám János szatmári püspök emlékiratai 1848/49-ből (Memoriile episcopului Hám János din 1848-49)*, Budapest, 1928.
- Scheffler János, *A szatmári egyházmegye statutuma (Statutul diecezei romano-catolice de Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 1926.
- Sipos József, *A szatmári ref. egyházmegye 40 éves története (40 de ani din istoria diecezei reformatе de Satu Mare)*, Budapest, 1941.
- Stern, Háráv Náfti, *Emlékez Szatmárra. A szatmári zsidóság emlékkönyve (Să-ți amintești Satu Mare. Carte de amintire a evreilor din Satu Mare)*, Izrael, 1984.
- Stern Mór, *A szatmári zsidóság útja. Történeti tanulmány a szatmári zsidó község múltjából (Drumul evreilor din Satu Mare. Lucrare istorică despre trecutul evreilor din Satu Mare)*, Satu Mare- Szatmár, 1931.
- A Szatmári Püspöki Egyházmegye Emlékkönyve (Memoriile Diecezei romano-catolice de Satu Mare)*, Szatmár, 1904.
- Varga Lajos, *A szatmári ev. ref. egyházmegye 20 éves története 1875-1894 (20 de ani din istoria parohiei reformatе din Satu Mare 1875-1894)*, Szatmárnémeti, 1896.
- Cetatea Satu Mare*
- Bagossy Bertalan, *A hajdani Szatmár vár helye, neve, keletkezése (Locul, numele și formarea cetății medievale din Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 1907.
- Bánkúti Imre, *Adatok Szatmár várának ostromához 1703-1705 (Date referitoare la asaltul cetății din Satu Mare în anii 1703-1705)*, in Szabolcs-Szatmári Szemle, 1973.
- Bendeffy László, *Szatmár vára 1664-ben (Cetatea Satu Mare în anul 1664)*, in Szabolcs-Szatmári Szemle, 1974.
- Borbás Emese, *A szatmári vár 17. század eleji gazdálkodása a Provisori Misillisek alapján (Economia domeniului cetății din Satu Mare la începutul secolului al XVII-lea pe baza Provisori Misilles)*, in Végvár és ellátás, Eger, 2001.
- Burai Adalbert, *Despre cetatea de tip italian din Satu Mare*, in Satu Mare. Studii și comunicări, 1969.
- Domokos György, *Az olasz várépítészet és alkalmazása a magyar végvári rendszer kiépítésében (Metodele italiene în construcția cetăților din Ungaria)*, in Hagymány és korszerűség a XVI-XVII. században, Eger, 1997.
- Domokos György, *Újabb adatok a szatmári erődtámasz építéstörténetéhez az 1660-1670-es években (Noi date referitoare la construirea fortificației din Satu Mare în anii 1660-1670)*, in Castrum, 2006.
- Fodor Ferenc, *Szatmárvár (Cetatea din Satu Mare)*, in Hadtörténeti Közlemények, 1856.
- Kenyeres István, *A várbirtok szerepe a 16. századi magyarországi végvárrendszer ellátásában. Katonai elképzelések az egri és a szatmári vár fenntartásában (Rolul domeniului de cetate în alimentare sistemului de fortificație. Concepțiile militare referitoare la susținerea cetăților din Satu Mare și Eger)*, in. Végvár és ellátás, Eger, 2001.
- Markó Árpád, *Le Maire francia-kuruc brigadéros szemlejelentése Szatmár és Ecsed várainak állapotáról 1705 februárjában (Raportul ofițerului Le Maire despre starea cetăților din Ecsed și Satu Mare în februarie 1705)*, in Hadtörténeti Közlemények, 1955/3-4.

- Merényi Lajos, *Kálló és Szatmár őrségének panaszai 1631-ben (Plângerile garnizoanei din cetățile Satu Mare și Nagykallo)*, in *Hadtörténeti Közlemények*, 1894.
- Pálffy Géza, *Egy XVI. századi térképtörténeti rejtélyünkről: az Angelini várépítész-testvérek a horvát-szlavón és a magyarországi végeken az 1560-1570-es években (Despre un mister cartografic: frații arhitecți Angelini pe teritoriul croato-sloven și în Ungaria)*, in *Az értelem bátorsága, Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, Budapest, 2005.
- Szabó János Győző, *Felső-Magyarország eltűnt végvárai (Cetățile dispărute din nordul Ungariei)*, in *Az egri vár híradója*, Eger, 1983.
- Szilágyi Sándor, *Szatmár capitulațiója 1644-ben (Capitularea cetății din Satu Mare în anul 1664)*, in *Hadtörténeti Közlemények*, 1892.
- Szőcs Péter, *Szatmár kora újkori erődje (Cetatea premodernă a orașului Satu Mare)*, in *Castrum*, 2006.
- Szőcs Péter, *Szatmár vára és a Rákóczi féle szabadságharc (Cetatea Satu Mare în timpul răscăleii lui Francisc Rakoczi)*, *Évfordulós tanácskozások, Szatmárnémeti*, 2007.
- Viața culturală, asociații*
- Andrada, Circa, *50 de ani de teatru românesc de stat la Satu Mare*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1998-1999.
- Antonescu, Nae, *Bibliografia periodicelor sătmărene românești (V)*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1996.
- Antonescu, Nae, *Din istoria presei sătmărene - ziarul Granița*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1992-1993.
- Antonescu, Nae, *Istoria presei sătmărene*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1997
- Antonescu, Nae, *Istoria presei sătmărene. Biruința română - Conștiința română. Ogorul sătmărean*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1997.
- Csirák Csaba, *A szatmári színjátás otthonai (Sediile teatrului din Satu Mare)*, Satu Mare, 2003.
- Láng Ferenc, *Egy darab Szatmár múltjából. A Nőegylet története (O parte din trecutul Sătmărului. Istoria Asociației Femeilor)*, Szatmár, 1934.
- Bagossy Bertalan, *A Szatmárnémeti Gazdasági Egyesület története (Istoria Societății Economice din Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 1911.
- Marosán Kornél, *A Széchenyi Társulat emlékkönyve (Istoria Societății Sechenyi)*, Szatmár, 1907.
- Porumbăcean, Claudiu, *Figuri ilustre sătmărene (IV.) Dr. Octavian Ardelean (1899-1974)*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1998-1999.
- Porumbăcean, Claudiu, *Figuri ilustre sătmărene (I), Mihai Popovici (1879-1953)*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1996.
- Porumbăcean, Claudiu, *Figuri ilustre sătmărene (III), Dr. Teofil Dragoș (1874-1934)*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1997.
- Porumbăceanu, Claudiu, *Figuri ilustre sătmărene (II), Titu Damian (1896-1958)*, in *Satu Mare. Studii și Comunicări*, 1996.
- Porumbăcean, Claudiu - Dulgău, Bujor, *Oamenii din Sătmár*, Satu Mare, Solstițiu, 2000.
- Sbârcea, G, *Filarmonica sătmăreană*, Satu Mare, 1974.
- Szatmár- Németi szab. kir. város hivatásos és önkéntes tűzoltóságának Szolgálati Szabályzata (Statutul pompierilor voluntari și de carieră din Satu Mare)*, 1911.
- Toduț, Gheorghe, *Cultura sătmăreană în presa interbelică*, Satu Mare, Ed. Solstițiu, 2003.
- Unger Gusztáv, *A Szatmári Takarékpénztár története (Istoria Casei de Economii din Satu Mare)*, Szatmárnémeti, 1885.

Unger Gusztáv, *Emlékbeszéd a szatmári Társas kör 50 évi fennállásának ünnepén (Discurs rostit la aniversarea de 50 de ani a Asociației Tasaraskor)*, Szatmár- Németi, 1884.

Lista ilustrațiilor:

Planșa nr. 1 - Orașul Satu Mare în jurul anului 1565 (original în Biblioteca Națională Austriacă, Viena)

Planșa nr. 2 - Orașul Satu Mare în anul 1660 (MJSM, replică, nr. inv. 30592.).

Planșa nr. 3 - Orașul Satu Mare pe harta primei ridicări militare (1783-1785)

Planșa nr. 4 - Orașul Satu Mare pe harta celei de a treia ridicare militară (sfârșitul sec. al XIX-lea)

Planșa nr. 5 - Imaginea orașului Satu Mare în jurul anului 1900 (Bagossy Bertalan, *Szatmár-Németi története (Istoria orașului Satu Mare)*, în coord. Borovszki Samu, Szatmár-Németi sz. kir. város, Budapest, é. n.).

Planșa nr. 6 - Amplasamentul propus al cetății și vechile cursuri de ape (Adalbert Burai, manuscris).

Planșa nr. 7 - Amplasamentul probabil al cetății (Adalbert Burai, *Despre cetatea de tip italian din Satu Mare*, în Satu Mare. Studii și comunicări, 1969, p. 142, fig. 6.).

Paths of urban evolution of the City of Satu Mare

Abstract

Several issues of the urban evolution of Satu Mare are presented in this paper, within a time-line which begins from the Middle Ages to the 20th century. Two twin towns existed on the actual territory of the city: Satu Mare and Mintiu, during the Middle Ages. First of all, the most significant historic events and phenomena are identified, which marked the history of the two towns, and created the frame of the urban development.

A chapter of the paper is dedicated to the history of the Castle of Satu Mare. The existence of the castle and its fortified system influences not only the history of Satu Mare, but of the entire region. The building process of the castle and the evolution of its military role in the area are presented in the present paper, during the 16th and till the 18th century. The results of the most recent researches in this field are put together giving new interpretation to the history of the castle.

The core question of the paper is to present the development of the urban structure, the changes of the territory and the evolution of the streets. Based on medieval and early modern graphic representations of the town (16th-19th century), this part of the paper establishes the most significant in the urban evolution of Satu Mare.

